

Šikana – krizový plán

Co je to šikanování: za šikanování se považuje, když silnější žák nebo žáci pro vlastní potěšení, často opakovaně, ubližuje druhým. V počátku se to děje nenápadně, prostřednictvím různých legráček (strkání, nadávání, předbíhání, schovávání věcí, apod.), případně odmítáním, přehlížením, zesměšňováním a pomlouváním. Později se otravování života stupňuje a zdokonaluje. Nastupuje fyzické násilí (bití, krádeže a poškozování věcí). Šikanování je vážná věc a v řadě případů bývá trestným činem. Oběti mohou následky šikanování na těle i na duši nést celý život.

Proč bývá člověk šikanován: není to proto, že by byl špatný, nebo proto, že by si to nějak zasloužil. Chyba není v něm, ale ve špatných vztazích mezi některými spolužáky. Převládá v nich totiž bezohlednost a násilí.

Jak se můžeš bránit? Nikomu nic neříct, je strkání hlavy do písku, které situaci jenom zhoršuje.

- Nikdo nemá právo druhému ubližovat
- Spolužáci se k sobě mají chovat přátelsky
- Ublížují ti, a ty nevíš, jak dál?
- Víš o někom, že je šikanován a je ti ho líto?
- Překonej strach a dojde za „někým“!

Obrať se na učitele, výchovného poradce, ředitele školy.

Program minimální prevence ve výskytu šikany ve škole

- Všimát si dění ve skupině
- Být pozorný i vůči nepatrným náznakům násilí mezi dětmi a nebrat je na lehkou váhu
- Naslouchat dětem, a to i když učitelé přímo nesdělují, že se staly oběťmi šikany
- Nespoléhat na to, že si dítě dokáže s násilím vrstevníků vůči sobě poradit
- Učit děti konstruktivnímu řešení konfliktů
- Zjistit, v jaké roli se děti ve skupině nacházejí a využít postavení vůdců a pomahačů k prevenci násilí
- Zvyšovat sebeúctu dětí
- Povzbuzovat děti ke svobodnému vyjadřování svých názorů a přímo je tomu učit
- Formulovat jasná a pevná pravidla vymezující neakceptovatelné chování a stanovit nenásilné sankce při jejich porušování

Další vhodná témata do výuky zejména mladších žáků a žáků s těžším zdravotním postižením

- máš právo využívat všech svých práv – máš svá práva, i když jsi dítě
- rodina jako bezpečné místo – kdo mě má na světě nejraději
- máš právo na domov, žít se svými rodiči
- umět správně vyslovit a napsat své jméno, adresu bydliště
- rodina, širší rodina, kontakty s rodiči, příbuznými
- všichni jsou stejně důležití, máme i své povinnosti
- máš právo na život, nikdo nemá právo život ohrožovat
- jak se zachovat, když se ztratím (tísňová volání, linka bezpečí dětí a mládeže),
- osobní bezpečí – nikdo ti nesmí ubližovat

- komunikace s cizími lidmi (nebezpečí x bezpečí, uniforma),
- každý někam patří – domov, vlast, cizinec, přistěhovalec,...
- máš právo mít své kamarády
- máš právo na život bez hladu
- máš právo na pomoc v nemoci
- máš právo hrát si – i hry mají svá pravidla
- vztahy v dětském kolektivu
- máš právo učit se a vzdělávat
- rodina jako bezpečné místo
- umět správně vyslovit a napsat své jméno, adresu bydliště,
- rodina, širší rodina, kontakty s rodiči, příbuznými,
- jak se zachovat, když se ztratím (tísňová volání, linka bezpečí dětí a mládeže),
- osobní bezpečí
- komunikace s cizími lidmi (nebezpečí x bezpečí, uniforma),
- chování v krizových situacích
- základní zásady mezilidské komunikace
- tísňová volání (policie, hasiči, záchranka + linka bezpečí dětí a mládeže 800 155 155 a linka Vzkaz domů 800 111 113)
- vztahy v dětském kolektivu
- nikdo nemá právo ubližovat druhému
- spolužáci se k sobě mají chovat přátelsky
- ubližuj ti, a ty nevíš, jak dál?
- víš o někom, že je šikanován a je ti ho líto?
- překonej strach a dojdí za někým

Možnost využívat některé metody:

- výklad informace
- samostatné práce (výtvarné práce, koláže, slohové práce, referáty, informace z tisku, televize, ...)
- rozhovory, besedy, diskuze (s učiteli, pozvanými odborníky,)
- párová, skupinová, kolektivní práce ve třídě i spojení několika tříd
- dramatická výchova (sociální hry, trénování způsobu odmítání nabídky,... vše přizpůsobeno možnostem a schopnostem žáků)
- promítání filmů – videokazety, knihy, časopisy)

Doporučená literatura a metodický materiál:

- „Slabikář dětských práv“ : Nadace Naše dítě, 2001
- „Dětská práva – pracovní listy“ : Nadace Naše dítě, 2002
- „Sociálně právní minimum“
- „Škola a právo“
- „Programy podpory a ochrany dětí“
- „Mládež a delikvence“
- „Léčba a prevence závislostí“
- „Drogy a my“
- „Respektovat a být respektován“

Informace pro pedagogické pracovníky - šikanování

Zpracováno podle metodického pokynu MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky Č.j. 24 246/2008-6

Šikanování je mimořádně nebezpečná forma násilí, která ohrožuje základní výchovné a vzdělávací cíle školy. V místech jejího výskytu dochází ke ztrátě pocitu bezpečí žáků, který je nezbytný pro harmonický rozvoj osobnosti a efektivní výuku. Na rozdíl od jiných druhů násilí je šikana zvláště zákeřná, protože často zůstává dlouho skrytá. Tak i při relativně malé intenzitě šikany může u jejích obětí docházet k závažným psychickým traumatům s dlouhodobými následky a k postupné deformaci vztahů v kolektivu.

Vzhledem k tomu, že šikana se v zárodečných fázích vyskytuje v téměř každé škole, je potřeba věnovat tomuto jevu zvláštní pozornost. Důraz je nutné zaměřit na vytváření dobrých vztahů uvnitř třídních kolektivů, zabývat se vztahy v třídních kolektivech ještě před vznikem šikanování. K tomuto je potřeba zajistit další vzdělávání pedagogických pracovníků v oblasti problematiky vytváření dobrých vztahů, v práci s dynamikou skupiny, v podpoře a upevňování zdravých třídních norem dětí, žáků a studentů jako prevenci šikanování.

Charakteristika šikanování

Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrožit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Podoby šikanování jsou:

1. přímá podoba šikany:

- fyzické útoky v podobě bití,
- vydírání,
- loupeže,
- poškozování věcí,
- slovní útoky v podobě nadávek,
- pomluvy,
- vyhrožování,
- ponižování,
- sexuální obtěžování až zneužívání,
- kyberšikana prostřednictvím elektronické komunikace (útoky pomocí e-mailů, sms zpráv, vyvěšování urážlivých materiálů na internetové stránky apod.).

2. nepřímá podoba šikany

- demonstrativní přehlížení,
- ignorování žáka či žáků.

Pocit bezpečí každého jedince a jeho začlenění do třídního kolektivu je základní podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu třídy a školy. Pedagogičtí pracovníci mají za povinnost předcházet všem náznakům násilí a šikanování. Šikanování v jakékoli formě a podobě nesmí být pracovníky školy akceptováno. Samotní pedagogičtí pracovníci nesmí svým jednáním s některými žáky a chováním vůči nim podněcovat zhoršování vztahů směřující k šikanování

těchto žáků jejich spolužáky.

Odpovědnost pedagogických pracovníků

1. Pedagogičtí pracovníci mají jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky. V souladu s ustanovením § 29 zákona č. 5651/2004 Sb., školský zákon, jsou povinni zajišťovat bezpečnost a ochranu zdraví dětí, žáků a studentů v průběhu všech vzdělávacích a souvisejících aktivit, a současně vytvářet podmínky pro jejich zdravý vývoj a pro předcházení vzniku rizikového chování (sociálně patologických jevů). Z tohoto důvodu musí pedagogický pracovník šikanování mezi žáky předcházet, jeho projevy neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

2. Pedagogický pracovník, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřežázení trestného činu (§168, 167 trestního zákona). V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadřizování (§ 166 tr. zákona) či schvalování trestného činu (§165 tr. zákona), v krajním případě i podněcování (§ 164 tr. zákona). Skutkovou podstatu účastenství na trestném činu (§ 10 tr. zákona) může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného samotného mezi šikanujícími žáky apod.

Prevence v šikanování

1. Základem prevence šikanování a násilí ve škole je podpora pozitivních vzájemných vztahů mezi žáky (a mezi žáky a učiteli). Pedagogičtí pracovníci při efektivní realizaci prevence šikanování usilují o vytváření bezpečného prostředí a za tím účelem:

- podporují solidaritu a toleranci,
- podporují vědomí sounáležitosti
- posilují a vytváří podmínky pro zapojení všech žáků do aktivit třídy a školy
- uplatňují spolupráci mezi dětmi a rozvíjí jejich vzájemný respekt
- rozvíjí jednání v souladu s právními normami a s důrazem na právní odpovědnost jedince.

2. Pedagogičtí pracovníci se budou vzdělávat v akreditovaných kurzech k problematice šikanování podle plánu DVPP školy.

3. Pedagogičtí pracovníci budou vykonávat v souladu s pracovním řádem dohled nad žáky zejména ve škole před vyučováním, o přestávkách mezi vyučovacími hodinami, mezi dopoledním a odpoledním vyučováním, podle potřeby při přecházení žáků mezi budovami školy, do zařízení školního stravování a do školní družiny. Především v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.

4. Pedagogičtí pracovníci budou vést důsledně a systematicky žáky k osvojování norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka, pomáhat rozvíjet pozitivní mezilidské vztahy a úctu k životu druhého člověka. Viz dále ŠVP ...

5. Všichni pedagogičtí pracovníci by měli vnímat vztahy mezi žáky a atmosféru v třídních kolektivech, kde působí, jako nedílnou a velmi důležitou součást své práce. Důležité aktivity školy nelze spojovat jen s určitým vyučovacím předmětem nebo skupinou předmětů. Vztahy a chování pedagogických i nepedagogických pracovníků vůči sobě a vůči žákům, ovlivňují chování žáků.

6. Pedagogičtí pracovníci budou dbát na dodržování školního řádu, ve kterém jsou jasně stanovena pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení

Postupy řešení šikanování

1. Informují-li rodiče pedagogického pracovníka o podezření na šikanování, zahájí okamžitě vyšetřování šikany, spolupracuje s metodikem prevence a výchovným poradcem, informuje ředitele školy.
2. Má-li pedagogický pracovník podezření na šikanování, zahájí okamžitě vyšetřování šikany, spolupracuje s metodikem prevence a výchovným poradcem, informuje ředitele školy.
3. V případě prokázaných projevů šikany neprodleně informuje ředitele školy, spolupodílí se na vyšetřování šikany dle pokynů ředitele školy.
4. Vždy informuje rodiče o výsledcích vyšetřování šikany, a to i v případech, že se podezření neprokáže.

Metody vyšetřování šikany pedagogickým pracovníkem

Při vyšetřování šikany se nejprve zjišťuje, o jaké stádium a formu šikany jde. Existuje rozdíl mezi vyšetřováním počátečních a pokročilých stádií šikanování.

A. Pro vyšetřování počáteční šikany (se standardní formou) lze doporučit strategii v těchto pěti krocích:

1. Rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi.
2. Nalezení vhodných svědků.
3. Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů).
4. Zajištění ochrany obětem.
5. Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.

B. Pokročilá šikana s neobvyklou formou – výbuch skupinového násilí vůči oběti, tzv. třídního lynčování, vyžaduje následující postup:

1. Překonání šoku pedagogického pracovníka a bezprostřední záchrana oběti.
2. Domluva pedagogických pracovníků na spolupráci a postupu vyšetřování.
3. Zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi.
4. Pokračující pomoc a podpora oběti.
5. Nahlášení policii.
6. Vlastní vyšetřování.

Výchovná opatření

(1) Doporučuje se dále pracovat s agresorem (jeho náhled na vlastní chování, motivy, rodinné prostředí). V případě potřeby mu zprostředkovat péči pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče nebo jiných odborníků – klinických psychologů, psychoterapeutů nebo psychiatrů.

(2) Pro potrestání agresorů lze užít i následující běžná výchovná opatření:

- Napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole.
- Snížení známky z chování.
- Převedení do jiné třídy.

(3) Pro nápravu situace ve skupině je potřeba pracovat s celým třídním kolektivem. Je nezbytné vypořádat se i s traumaty těch, kteří přihlíželi, ale nezasáhli (mlčící většina).

(4) V mimořádných případech se užijí další opatření, které projedná ředitel školy.

Spolupráce s rodiči

Informují-li rodiče pedagogického pracovníka o podezření na šikanování, zahájí okamžitě vyšetřování šikany, spolupracuje s metodikem prevence a výchovným poradcem, informuje ředitele školy.

Při nápravě šikanování pedagogický pracovník spolupracuje:

- s ředitelem školy, školním metodikem prevence, výchovným poradcem a dalšími pedagogickými pracovníky
- s rodinou oběti,
- s rodinou agresora.

Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Je nutné předem informovat rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování.

Příloha č. 1

Příklady nepřímých a přímých znaků šikanování

1. Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např.:

- Žák je o přestávkách často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády.
- Při týmových sportech bývá jedinec volen do mužstva mezi posledními.
- O přestávkách vyhledává blízkost učitelů.
- Má-li žák promluvit před třídou, je nejistý, ustrašený.
- Působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- Stává se uzavřeným.
- Jeho školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje.
- Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
- Zašpiněný nebo poškozený oděv.
- Stále postrádá nějaké své věci.
- Odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy.
- Mění svoji pravidelnou cestu do školy a ze školy.
- Začíná vyhledávat důvody pro absenci ve škole.
- Odřenin, modřin, škrábance nebo řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit.
- (Zejména je třeba věnovat pozornost mladším žákům nově zařazeným do třídy, neboť přízpusobovací konflikty nejsou vzácností!)

2. Přímé znaky šikanování mohou být např.:

- Posměšné poznámky na adresu žáka, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty na jeho účet. Rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je daný žák konkrétní přezdívkou nebo "legrací" zranitelný.
- Kritika žáka, výtky na jeho adresu, zejména pronášené nepřátelským až nenávislivým, nebo pohrdavým tónem.
- Nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžní dary šikanujícímu nebo za něj platil. - Příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim podřizuje.
- Nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů či k spoluúčasti na nich.
- Honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvlášť silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
- Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout

Informace pro rodiče - šikanování

Zpracováno podle metodického pokynu MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky Č.j. 24 246/2008-6

Šikanování je mimořádně nebezpečná forma násilí, která ohrožuje výchovu a vzdělávání žáků. Její zákeřnost spočívá v tom, že často zůstává dlouhodobě skrytá a může u jejích obětí docházet k závažným psychickým traumatům s dlouhodobými následky. Proto je v zájmu rodičů i školy, aby znali základní informace k prevenci a uměli tento specifický problém řešit.

Charakteristika šikanování

Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrožit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Ne každý konflikt ve škole musí mít charakter šikanování, důležitým znakem je právě cílenost a opakovanost.

Podoby šikanování

1. přímá podoba šikany:

- fyzické útoky v podobě bití,
- vydírání,
- loupeže,
- poškozování věcí,
- slovní útoky v podobě nadávek,
- pomluvy,
- vyhrožování,
- ponižování,
- sexuální obtěžování až zneužívání,
- kyberšikana prostřednictvím elektronické komunikace (útoky pomocí e-mailů, sms zpráv, vyvěšování urážlivých materiálů na internetové stránky apod.).

2. nepřímá podoba šikany

- demonstrativní přehlížení,
- ignorování žáka či žáků.

Postup rodičů při podezření na šikanování

Odhalení šikany bývá obtížné, proto je nesmírně důležitá spolupráce s rodiči. Postup by měl být následující:

1. Rodiče informují o podezření na šikanování třídního učitele popřípadě dalšího pedagogického pracovníka, při jehož hodinách nebo dohledu nad žáky k šikaně dochází.
2. Nejsou-li podezření na projevy šikany bezodkladně a uspokojivě řešeny v pravomoci pedagogických pracovníků včetně metodika prevence či výchovného poradce, obrátí se rodiče s informací na ředitele školy.
3. V případech prokazatelných projevů šikany se rodiče přímo obrátí s informací na ředitele školy.
4. Jsou-li rodiče přesvědčeni, že postupuje škola při řešení šikanování nedostatečně, je možné jednat v této záležitosti se zřizovatelem školy, ..., nebo podat stížnost na školu České školní inspekci. Stížnost podaná písemně, osobně nebo v elektronické

podobě se přijímá na adrese ČŠI ... Stížnost je možné adresovat příslušnému inspektorátu ČŠI, stížnost je možno podat i na ústředí tzn. na adresu: Fráni Šrámka 37, 150 21 Praha 5, resp. elektronicky na adresu posta@csicr.cz.

Možné příznaky šikanování:

- Za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.
- Dítě nemá kamaráda, s nímž by trávilo volný čas, s nímž by se telefonovalo apod.
- Dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem.
- Nechuť jít ráno do školy (zvláště když dříve mělo dítě školu rádo). Dítě odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti pozorovat strach. Ztráta chuti k jídlu.
- Dítě nechodí do školy a ze školy nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem.
- Dítě chodí domů ze školy hladové (agresori mu berou svačinu nebo peníze na svačinu).
- Usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze snu, např. "Nechte mě!"
- Dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na ně.
- Dítě bývá doma smutné či apatické nebo se objeví výkyvy nálad, zmínky o možné sebevraždě. Odmítá svěřit se s tím, co je trápí.
- Dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze.
- Dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí.
- Dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům.
- Dítě si stěžuje na neurčité bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma. Své zdravotní obtíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.)
- Dítě se vyhýbá docházce do školy.
- Dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku.

Příklady nepřímých a přímých znaků šikanování

1. Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např.:

- Žák je o přestávkách často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády.
- Při týmových sportech bývá jedinec volen do mužstva mezi posledními.
- O přestávkách vyhledává blízkost učitelů.
- Má-li žák promluvit před třídou, je nejistý, ustrašený.
- Působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- Stává se uzavřeným.
- Jeho školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje.
- Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
- Zašpiněný nebo poškozený oděv.
- Stále postrádá nějaké své věci.
- Odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy.
- Mění svoji pravidelnou cestu do školy a ze školy.
- Začíná vyhledávat důvody pro absenci ve škole.
- Odřeniny, modřiny, škrábance nebo řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit.

- (Zejména je třeba věnovat pozornost mladším žákům nově zařazeným do třídy, neboť přizpůsobovací konflikty nejsou vzácností!)

2. Přímé znaky šikanování mohou být např.:

- Posměšné poznámky na adresu žáka, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty na jeho účet. Rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je daný žák konkrétní přezdívkou nebo "legrací" zranitelný.
- Kritika žáka, výtky na jeho adresu, zejména pronášené nepřátelským až nenávislným, nebo pohrdavým tónem.
- Nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžní dary šikanujícímu nebo za něj platil.
- Příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim podřizuje.
- Nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů či k spoluúčasti na nich.
- Honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvláště silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
- Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout.

3. Rodiče žáků se doporučuje upozornit zejména na to, aby si všímali těchto možných příznaků šikanování:

- Za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.
- Dítě nemá kamaráda, s nímž by trávilo volný čas, s nímž by se telefonovalo apod.
- Dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem.
- Nechuť jít ráno do školy (zvláště když dříve mělo dítě školu rádo). Dítě odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti pozorovat strach. Ztráta chuti k jídlu.
- Dítě nechodí do školy a ze školy nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem.
- Dítě chodí domů ze školy hladové (agresoři mu berou svačinu nebo peníze na svačinu).
- Usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze snu, např. "Nechte mě!"
- Dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na ně.
- Dítě bývá doma smutné či apatické nebo se objeví výkyvy nálad, zmínky o možné sebevraždě. Odmítá svěřit se s tím, co je trápí.
- Dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze.
- Dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí.
- Dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům.
- Dítě si stěžuje na neurčité bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma. Své zdravotní obtíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.)
- Dítě se vyhýbá docházce do školy.
- Dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku.

Doporučená literatura z oblasti školního šikanování

- Kolář, M. (2001, 2005). Bolest šikanování. Praha: Portál.
- Kolář, M. (1997, 2000). Skrytý svět šikanování ve školách. Praha: Portál.
- Kolář, M. (2005). Školní násilí a šikanování. Ostrava: CIT, Ostravská univerzita.
- Kolář, M. (Ed.) (2004). Školní šikanování. Sborník z první celostátní konference konané v Olomouci na PF UP 30.3.
- Kolář, M. (2003). Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních. Praha: MŠMT ČR.
- Parry, J., Carrington, G. (1997). Čelíme šikanování: sborník metod. Praha, IPPP.
- Říčan, P. (1995). Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál.

Časopisy

- Kolář, M. (2007). Český školský program proti šikanování. Perspektivy. In: Sociálna prevencia. Bratislava: Národné osvetové centrum.
- Kolář, M. (2007). Český školní program proti šikanování. Právo a rodina č.3/2007
- Kolář, M. (2006). Jak na šikanu? Psychologie dnes 2 (12), 16-18
- Kolář, M. (2005). Devět kroků při řešení počáteční šikany aneb pedagogická chirurgie. Prevence 7 (2), 3-7.
- Kolář, M. (1998). Soudce Lynch na českých školách? Vyšetřování a léčba specifických typů šikan; in Sborník „Prevence šikanování ve školách“, Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha.